

Milorad Stojović

A Crna Gora-i irodalom jelen pillanata

A mai Crna Gora-i irodalmat, mint minden más autentikus irodalmat, nehéz lenne olyan fogalmakkal jelölni, amelyek teljes egészében kifejeznék folyamatait, és magukban foglalják minden sajátosságát és értékét. Ebből kiindulva, nem törekedvén teljességre, és figyelembe véve az időt, amely rendelkezésemre áll, újabb irodalmunknak csupán néhány fontosabb sajátosságára igyekszem rámutatni, azokat az írókat és műveket igyekszem bemutatni, amelyek, véleményem szerint, alapját képezik irodalmi életünknek és alkotó jellegű mozgásunknak.*

Crna Gorának erőteljes, tettekre készítő irodalmi hagyományai vannak. Talán ezzel magyarázható az a tény, hogy a Crna Gora-i irodalom fejlődésében egészen máig nem következtek be azok a „külső megrázkódtatások”, amelyeket másutt a különféle formalisztikus kísérletek idéztek elő. Jóllehet az adott történelmi körülményeknek megfelelően a Crna Gora-i írók sok más környezetben is alkottak és alkotnak (Belgrádban, Szarajevóban, Újvidéken, Zágrádban), ezek az írók mégis szoros alkotói kapcsolatban maradtak az élő hagyományokkal, tisztában voltak azzal, hogy a különféle dogmák közé zárt stílusokkal és irányzatokkal nem lehet eljutni az igazi megoldásokhoz és eredményekhez az irodalomban.

A Crna Gora-i irodalom a legmélyebb tapasztalatok alapján figyelte az életet és állandóan tiszteletben tartotta az etikai dimenziókat, az önismeretek dimenzióját, azt a njeošit és a miénket, hogy „aki ember, annak embernek kell lennie”. Legjobb megnyilatkozásaiban — és itt ezekről lesz szó — mindig elekerülte azt, amit a megelőzőek már „felfedeztek”, mindig mélyebbre hatolva, autentikus utakon haladva, noha „az útkeresés mindig kínokkal jár”, mindig közelebb jutva az idő és az ember problémáihoz. Ez az út persze mindig magában hordozza a kortársak sokféle félreértésének kockázatát, és késlelteti az olvasóközönséghez való elérkezést, de ez az egyetlen lehetősége a fennmaradásnak, annak, hogy hatást gyakoroljunk az irodalom mozgására és életére, amit a nép nyelve, vagyis a nép érzésvilága — megsemmisíthetlenné tesz.

* Az 1972. október 18-án és 19-én megtartott Október 9. elnevezésű írótalálkozó egyik vitaindító beszámolója. Ezen a nemzetközi jellegű írótalálkozáson ez alkalommal a jugoszláv irodalom jelenlegi helyzetét vették elemzés alá.

A háború utáni Crna Gora-i irodalom, akárcsak a többi jugoszláv nép irodalma, nagy arányokban beszélve, két fejlődési szakaszon ment át. Az ötvenes évekig tartó időszak nominálisan is két háború közötti irodalom folytatását jelentette (Đonović, Zogović, Banjević, Ratković, Lalić, Đurović, Vuković, Sirajić, Kostić, Ivanović és mások). Közvetlenül az előző időszakhoz kötődve, az ebben az időszakban létrejött művek gondolatilag és stílusuk — nyelvük struktúrája tekintetében is a háború előtti időszak irodalmi alkotásainak folytatását jelentette. Amíg azonban a két háború közötti időszakban leírt minden szó szociális értelme alapján véve az akkori idők társadalmi-politikai szervezeteinek és viszonyainak negációját jelentette, addig a szabadság és az építés első éveiben, a nagy lelkesedés légkörében, sok műben háttérbe kerültek az esztétikai kritériumok. Az igazi írók azonban természetesen akkor is felül tudtak emelkedni a megfigyelhető szürkeségen, és képesek voltak túlhaladni a „tipikus jellemek tipikus környezetben” elvének kaptafaszerű alkalmazását.

Ha a két háború közötti Crna Gora-i írókról van szó, ez alkalommal is meg kell jegyeznem, hogy irodalomkritikánk gyakran és egyoldalúan sorolja be őket a *szociális írók* fogalma alá. Ez a fogalom ugyanis a mi irodalmunkban nem azt jelenti, amit általában értünk alatta: ez a fogalom magában foglalja az irodalom élénk viszonyulásának legszélesebb skáláját a valóság-hoz, és világosan elkülönít az elidegenedett, formalisztikus versfaragástól. Noha kifejezetten kedvezőtlen feltételek között alakult ki, távol az intenzívebb kulturális légkörtől, a publikálás több mint szerény lehetőségei között, és a cenzúra állandó nyomása alatt, a két háború közötti Crna Gora-i irodalom, a részint korlátozott tematikai keretek és leegyszerűsített kifejezési eszközök ellenére, utat tört az új, a modern irodalom felé nálunk, számottevően hozzájárult „a szellemiség fölébresztéséhez és haladó irányzatához” Művelődési életünk csaknem három évtizedét betöltve, ez az irodalom a maga legjobb alkotásaival a Crna Gora-i irodalomnak és külön a költészetnek „új nyelvet adott, új érzésekkel”.

A két háború közötti Crna Gora-i írók, a legjobbak, kapcsolatot teremtettek a hagyományokkal, a népi szókincs és metaforika gazdag forrásaival. Kapcsolatot teremtettek az idővel, a valósággal, ami Njegoš óta egész nemzedékeknek nem sikerült, az ő megjelenésükig. A hagyományos szellemiséggel, a njegoši költészet szellemiségevel létrehozott alkotó jellegű kapcsolat egyúttal a modern irodalmi hagyományok kezdetét jelezte Crna Gorában. Ebben csúcsondik ki a két háború közötti Crna Gora-i írónemzedék történelmi jelentősége. Tartós értékű műveket hagytak maguk után. Bizonyítványát a művészé éresnek, ami az egyik legnagyobb titka a költészetnek. J. Đonović *Crnci i Crnogorci*, M. Banjević *Pobune uma*, R. Zogović *Pjesme o Ali Binaku*, R. Ratković *Nevidbog*, M. Liposić *Seljaci*, D. Đurović *Dukljanska zemlja* című műve és több más alkotás a Crna Gora-i irodalom csúcseredményeit jelzi. És hozzátehetném — nem csupán a Crna Gora-iét.

Az ötvenes évek időszakát (amennyiben az időhatárokat feltételesen vesszük) irodalmi fejlődésünk legtermékenyebb, legmotiváltabb és legkifejezőbb fejezetének tekinthetjük. Az idősebb írók megújulnak és újabb alkotásaik eredményeivel igazolják magukat. (R. Ratković: *Dodiri* és *Sa Orijenta*, M. Banjević: *Do iskapi* és *Roždanici* J. Đonović: *Gorski tokovi* és *Kamenice*, R. Zogović: *Prkosne strofe* és *Artikulisana riječ* és más művek).

Risto Ratković „lírai természet, aki eltévedt a bosszantó ellentmondások világában” (S. Perović). Fájdalmasan, tragikusan élte meg a saját sorsát is, és azoknak a sorsát, akiknek „szenvedésben égnek el a napjaik”. Egész lényét a gondolatiság hatotta át, és mindig poétikusan szólt. Az életet inkább személyes (magánjellegű) tapasztalatain át szemlélte, de azt is látni tudta, hogyan folyik a tengeren át a Lim.

Mirko Banjević költészete a történelem, a szociális viszonyok és az emberi szenvedések legmélyebb rétegeibe hatol be. Néha olyannyira zavaros, örvénylő, mintha a népelet mélységeiből törne elő. Banjević a tragikus életérzés költője, hangja a legegényesebb, amivel költészetünkben találkozhatunk. Versei valamilyen távoli sejtéseket, mély, gyógyíthatatlan fájdalomakat hordoznak magukban az emberről, akit a gonosz erők minduntalan megkörtöveznek e bizonytalan életben. Tartalmi expresszivitásuk, belső melódikuságuk és hangvételi ösztönszerűségük alapján versei rendkívül közel állnak a népi sirató énekekhez, ráolvasásokhoz, sirámokhoz. Sugárzik belőlük az asszociációk gazdagsága és mélysége, a motívumok szinte megfoghatatlan belső rétegződése, a forma és a tartalom időszerűsége.

Janko Donović újszerű szókinccsel és metaforákkal tette gazdagabbá a Crna Gora-i költészetet, közvetlenül, realizisztikusan érzékelve a szociális tájat, a parasztlázadások hangulatát, melyeknek néha programszerű erejük volt. Számottevően hozzájárult a harmincas évek művészi kritériumainak létrehozásához, abban az időszakban tehát, amikor a költészet társadalmi és esztétikai funkciójának kérdése kiváltképpen időszerű volt.

Radovan Zogović szabad és összetett verssoraiból, ritmusából az autentikus ellenszegülés világlik ki; verseivel befolyásolni akarja az időt, változtatni akar az emberek egymás közötti viszonyán. Zogović lázadó költő, de egyidejűleg elégikus is. Tehetségének ezt a jellemvonását a legjobban az Ali Binák-ban — az ember sanyargatásának ebben a „lírai dokumentumában” figyelhetjük meg. Kifejezetten polemikus jellem, s legjobb verseiben a tartalmi és esztétikai követelmények igazi összhangját érte el.

Az írók, akik a háború küszöbén éppen csak megjelentek: Lalić, Sirajić, Čedo Vukotić, Ivanović, Kostić, Niko Jovičević, Veljko Kovačević, Vukašin Mićunović, Stefan Mitrović és mások — új meglátásokkal és formákkal tették gazdagabbá irodalmunkat.

Lalić műveiben mintha csak találkozna egymással Crna Gora minden fontosabb folyamata és motívuma: Njegoš és a népköltészet nyelvének aforisztikussága és ereje, Marko Miljanov legendáris emberisége, Mirko Banjević sok tragikus víziója, Nikola Lopičić forradalmi humanizmusa... Njegoš óta senki sem beszélt ilyen átfogóan Crna Goráról, mint Lalić. Költeményeiben Crna Gora a világ nagy szimbóluma az élet peremén, „a szüntelen harc”, az emberi kitartás szimbóluma. A forradalom harcterén küzdő embert Lalić szörnyű kísértéseknek teszi ki, amelyek felszínre hozzák belső jószágát és gonoszságát, szenvedélyeit, dilemmáit és mélységeit. Itt emelkedik fel a teljes értékű ember — ösztönszerűen, összesűrítve, véresen, minden „folklóros látványosság” nélkül. Lalić megjelenésének óriási a jelentősége irodalmunkra nézve. Nem csupán a hírnevét öregbítette önmagunk és a világ előtt, hanem kivételes szépségekkel és különleges humanitással ismeretett meg bennünket.

Zamil Sirajić nem sokban újította meg elbeszélő prózánkat a maga műveinek strukturális és esztétikai tulajdonságaival, de olyan ambienssel és világgal egészítette ki — különösen a *Bihorci* című regényében és a *Zelen prsten na vodi* című elbeszélés-gyűjteményében —, amelyben kivételes felfogásban mutatkozik meg annak elementáris lényege, a megnemesített folklór és a pittoreszk népnyelv eszközeivel. Sirajićnak ez a világa, a keleti misztikum és a sorsszerűség beütéseivel, távol a korszerű életformáktól (a Bihori-hegység zugaiban), az andriçi fatalizmust árasztja magából.

Čedo Vuković lényegében véve a népi szellemből és szókincséből nőtte ki magát, akárcsak Sirajić, de sajátos neologizmusának egész skálájával lírai alapokra helyezte prózáját. Ez biztosít neki külön helyet a mai Crna Gora-i irodalomban. Költői eljárással fedezi fel a forradalom belső szépségeit, az áldozatok, a konfliktusok és az emberek közötti összeütközések értelmét — a háború viharában. Vuković (túlnyomórészt elbeszélő) prózájának drámai alaphangját szinte minden esetben hőseinek erkölcsi megpróbáltatásai adják meg.

Aleksandar Ivanović a gyógyíthatatlan bánat költője, a bánaté, amelybe enyhén keveredik bele a nem meghatározott irányú tiltakozás. Az életérzés tisztaságát, a fájdalom őszinteségeit énekelte meg — cizellált verssorokban és összehangzó, leginkább természetes rímekben. Költői kifejezőmódunkban formailag nem hozott semmi újat, költészetünket mégis gazdagabbá tette őszinte vallomásaival és a lovceni táj élő képeivel.

Kostić költészete a természet és a valóság „lírai krónikája”, álom az igazságról és a világ szépségeiről, a visitori szülőföld elégiája, lázadás a forradalom céljainak egoista irányítása ellen, romantikus képe a természetnek, a szerelem és a barátság mentsvára. Kostić igazi költői egyéniség, kíváncsiságában bolyongó, poézisében narratív, képeiben realiztikus, alkotásainak legszebb oldalai szerencsésen hangolják össze a vizuálisat az ismeretbelivel, a képet az eszmével.

A „korszerűség fogalmának különféle elhajlásait” túlhaladva az alkotás szakmai és gondolati összhangjával egyaránt, az utóbbi évtizedekben az írók egész nemzedéke jelentkezett: Radonja Vešović, Mihajlo Ražnatović, Stevan Bulajić, Sreten Asanović, Sreten Perović, Žarko Đurović, Branko Banjević, Blažo Ščepanović, Dragan Nikolić, Gojko Dapčević, Gojko Janjučević, Vojislav Vulcanović és mások, csupán néhányukat említve a fiatalok és legfiatalabbak közül — Ratko Vujoševićet, Miladin Čulafićot, Bogdan Šeklert, Zuvdije Hodžićot és másokat. Irodalmunkba ők hozták be a kutatói szenvedélyességet az emberi természet titkainak kifejezésében és teljesebb megvilágításában, általában a modern ember egzisztenciájában.

A keserű valóság romantikus világotázóját, *Radonja Vešovićot* romantikusan izgatja a Lim, a forradalom, az elvtársak és barátok kivégzése. Szerencsétlen, mert későn érkezett a „tülekedő helyre” és a „tollas mindennapokba”, amelyet az általános zavar és a lelketlen üzletiesség „ékesít”. Vešović érzelmes lelkületű költő, egyéni kifejező készségével közel áll a népi beszéd szelleméhez; a forradalom és az ember lírai drámájának költője.

Sreten Asanović elbeszélései területileg és időbelileg determinálva vannak, bizonyos értelemben konkrétan kapcsolódnak egy meghatározott ambienshez,

egy meghatározott légkörhöz. Az írónak nem az események bemutatása a célja, hanem a feltételezettség állapotának ábrázolása bizonyos konkrét körülmények, megpróbáltatások között, ahová az élet vetette az embert. Asanović prózája, kifejezetten modern szenzibilitásával az ilyen állapotok belső, pszichológiai analízise felé irányul, azokat a sötét erőket elemzi, amelyek az embert a megsemmisülés felé vezérlik, másrészt pedig az ember kitartó harcát elemzi az önfenntartásért, az emberi méltóságért. A témák ilyen megközelítése, a költőt megihlető életjelenségek tanulmányozása, az a törekvése, hogy a dolgok képe helyett az állapotnak adjon kifejezést, mindez „delokalizálja” Asanović prózáját, szélesebb értelmet ad neki. A háború nála kerete a szenvedésnek, lehetősége a dráma felfedezésének, megvilágítása az ember dramatikus pszichológiai állapotának, objektivizálása egy világnak, amelyben az ember a másik ember számára leginkább — vereség.

„Kifejlesztve a gondolati drámát a maga költeményeiben, költeményeit angazsálva az emberi drámában”, *Sreten Perović*, mint ahogyan Radojica Tautović megállapítja, arról az örökös konfliktusról énekel, amely a személyes megismerés és az általános meggyőződés között jön létre, a lény és a látszat között, az ember és a világ között. A szabad és felismert asszociációk, az olyan poétikus paradoxonok költője, amelyek csak egyes, úgy is mondhatnánk pallérozott környezetekben jelentkezhetnek, ahová csak megértéssel és a költészet iránti szeretettel lehet betérni. Perović az utóbbi időben egyre nagyobb alkotóképességgel nyúl irodalmi hagyományaink nyelvéhez, ami új dimenziót ad költészetének.

Branko Banjević költészetét minden mesterkéeltség nélkül szövi át az élő költői hagyomány. Gyakran énekli meg a bosszús férfi-bánatot, megbéklyózhatatlanul lázad az ember szellemi életének mindennemű elnyomása ellen, annak a szabadságnak a költője, amely szüntelen folyamata a „szabadságtól való felszabadulásnak”. „Banjević költészetének ereje abban van — ahogyan Vojislav Minić megfigyelte —, hogy képtelen megváltoztatni az embertelen valóságot, amellyel szembe került, aminthogy tehetetlensége ennek a valóságnak az erejében rejlik.” A lírai formák gazdagsága és szüntelen átszövése azokkal a motívumokkal, amelyeknek folytonosan a szimbólikus szavak új viszonyai adnak értelemet, lényeges sajátosságai Banjević ihletett, suggesztív erejű költői igazságának.

Blažo Šćepanović az autentikus ihletek, a tragikus sejtelmek és — ugyanakkor — a „gyógyíthatatlan” vidámság költője; lényegileg elkötelezett, de anélkül, hogy engedményeket tenne a napi kommunikativitásnak, keménykötésű, éles, heves költő, de, mint ahogyan egyik kritikusa megfigyelte, nemes veretűvé teszik a formák, amelyeket keres és a fájdalmak, amelyeket mindenütt megtalál. Blažo Šćepanović halálával költészetünk elveszítette egyik legnagyobb reménységét.

Az álom és a valóság között mozogva, a túlnyomórészt konkrét valóság és a különleges, már-már antivilág határvonalán haladva, *Miladin Čulafić* rövid meséjében létrehozta a közönséges sorsok különleges világát, és hitet tett merészsége, képzelőereje mellett. Ugyanúgy mint *Ratko Vujošević*, a fiatal költő, napjaink elidegenített világának bolyongó utasa, akit szorít a méltatlanság, de bölccsé tesz a költészet.

És így tovább.

Gyökeret verve egy, mondhatnám, dramatikus, izzó történelmi feltételezettségben, erkölcsileg szenvedélyesen a mai idők problémái felé fordulva, nyitott szemmel figyelve a modern irodalmi áramlatokat nálunk és a nagyvilágban, Crna Gora mai írói több irányú, integrális alkotásokat hoztak létre és valósítanak meg szüntelenül.